

O'ZBEK TILI LEKSIK BIRLIKLARINI GRAMMATIK POS TEGGLASHNING TIL O'RGANISHDAGI AHAMIYATI (OT SO'Z TURKUMI MISOLIDA)

Bekmurzayeva Maftuna Baxtiyor qizi

ToshDO'TAU Kompyuter lingvistikasi fakulteti 2-kurs magistranti

e-mail: baratovamaftuna09@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tili leksik birliklarini grammatik Part-of-Speech (POS) teglashning til o'rganish jarayonidagi ahamiyati atroflicha tahlil qilinadi. O'zbek tilining agglutinatив xususiyati sababli so'z turkumlarini to'g'ri aniqlash, grammatik qo'shimchalarni ajrata olish hamda murakkab so'z shakllarini tahlil qilish o'quvchilar uchun muhim hisoblanadi. Maqolada ayniqsa ot turkumi misolida POS teglashning qo'llanishi, uning ta'lim jarayonidagi o'rni, sintaktik va semantik tahlildagi roli, shuningdek, o'zbek tili uchun POS teglash tizimlarining ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: POS teglash, grammatik teglash, o'zbek tili, ot turkumi, agglutinatив til, kompyuter lingvistikasi, leksik birlik, grammatik qo'shimcha, til o'rganish, korpus lingvistika.

KIRISH

Hozirgi zamon lingvistikasi, xususan, kompyuter lingvistikasi va ta'lim texnologiyalari rivojlanishi natijasida tilning grammatik tuzilishini chuqur o'rganish va uni avtomatlashtirilgan tarzda qayta ishlashga bo'lgan ehtiyoj keskin oshib bormoqda. Bunda POS teglash (Part-of-Speech tagging) — matndagi barcha so'zlarni grammatik turkumlar bo'yicha belgilash jarayoni — muhim o'rin tutadi. POS teglash nafaqat ilmiy tadqiqotlar uchun, balki til o'rganuvchilar uchun ham juda katta ahamiyatga ega bo'lgan vositadir. Ayniqsa, o'zbek tilidek agglutinatив tilda, so'z turkumlari o'rtasidagi grammatik farqlarni to'g'ri anglash til o'zlashtirishning asosiy komponentidir. Mazkur maqolada o'zbek tilidagi leksik birliklarni grammatik belgilashning til o'rganishdagi ahamiyati ot turkumi misolida batafsil yoritiladi.

ASOSIY QISM

POS teglash — matn yoki nutqdagi har bir so'zning qanday so'z turkumiga mansubligini avtomatik yoki qo'lda aniqlash jarayoni. So'z turkumlari tilning asosiy grammatik kategoriyalarini tashkil etadi: ot, sifat, fe'l, ravish, olmosh, son, yuklama va hokazo. Teglash natijasida matn quyidagi ko'rinishni oladi: kitoblarimni → OT (ko'plik + egalik + kelishik), yaxshi → SIFAT, o'qiydi → FE'L. Bu jarayon matnni sintaktik va semantik tahlil qilish imkoniyatini kengaytiradi. Ayniqsa o'zbek tilida qo'shimchalar ko'pligi sababli so'zning turkumini aniqlash juda muhim.

POS teglashning til o'rganishdagi fundamental o'rni. POS teglash til o'rganuvchilarga quyidagi jihatlarida katta yordam beradi:

1. So'zlarning gapdagi vazifasini aniq belgilash

Til o'rganuvchi uchun har bir so'zning gapdagi mavqeini tushunish — grammatik savodxonlikning asosidir. So'zning otmi, sifatmi yoki fe'l ekanini bilish gapning ma'nosi va tuzilishini to'g'ri anglash imkonini beradi.

Talaba yangi kitobni diqqat bilan o'qidi.

POS teglash orqali: *talaba* — ot (ega), *kitobni* — ot (to'ldiruvchi), *yangi* — sifat, *o'qidi* — fe'l (kesim). Shunday qilib, o'quvchi gapning sintaktik qurilishini to'liq tushunadi.

2. Grammatik qo'shimchalarni o'zlashtirishni osonlashtiradi

O'zbek tili agglutinatив bo'lgani bois, so'z o'z turkumi bo'yicha turli qo'shimchalarga ega bo'ladi. POS teglash qo'shimchalar tizimini tizimli o'rganishga yordam beradi.

Ot turkumi uchun xos bo'lgan qo'shimchalar:

I. **Ko'plik qo'shimchasi:** -lar

II. **Egalik qo'shimchalari:** -im, -ing, -i, -imiz, -ingiz, -lari

III. **Kelishik qo'shimchalari:** -ni, -ga, -da, -dan, -ning

POS teglash orqali o'quvchi aynan *otga qo'shilishi mumkin bo'lgan qo'shimchalarni* tizimli ravishda ajratib oladi va amaliy nutqda to'g'ri qo'llay boshlaydi.

3. So'z yasashini oson o'zlashtirish

O'zbek tilida so'zlar ko'plab usulda yasaladi: affiksatsiya, qo'shma so'z yasash, ma'nodosh birliklardan foydalanish va boshqalar. POS teglash bu jarayonlarni tahlil qilish va o'zlashtirishni sezilarli darajada osonlashtiradi.

Otning yasashiga misollar: sifatdan: *yaxshilik, kattalik*; boshqa otlardan: *kitobxon, mehnatkash*. Til o'rganuvchi bu yasash modellari orqali yangi otlarni osonroq anglaydi va eslab qoladi.

4. Matn mazmunini chuqur tahlil qilish ko'nikmasini rivojlantiradi

POS teglash o'quvchini matnga sinchiklab yondashishga undaydi. Har bir so'zning turkumini ajratish: tahliliy fikrlashni kuchaytiradi, murakkab gaplarni tushunishni osonlashtiradi, mantiqiy bog'lanishlarni ochishga yordam beradi. Bu ayniqsa ilmiy matnlar, badiiy asarlar, rasmiy hujjatlar bilan ishlashda juda muhim.

5. Lug'at boyligini tizimli o'rganishga imkon yaratadi

Otlar — o'zbek tilining eng keng tarqalgan so'z turkumlaridan biridir. POS teglash orqali o'quvchi: predmet nomlari, mavhum tushunchalar, joy va shaxs nomlari, vaqt, holat va jarayon nomlari kabi leksik guruhlarni tizimli tarzda o'rganadi. Bu esa lug'at boyligining oqilona va barqaror kengayishiga sabab bo'ladi.

6. Til o'rganuvchi uchun ko'p funksiyali mashg'ulot vositasi

POS teglash: matn bilan ishlash, gap tuzish, so'zlarni almashtirish, grammatik shakllarni aniqlash, so'z turkumlarini farqlash kabi mashg'ulotlar yaratish uchun qulay platforma beradi. Masalan, o'quvchi matndan barcha otlarni ajratib yozishi orqali mavzu bo'yicha leksik guruhlar hosil qiladi.

O'zbek tilida POS teglashning o'ziga xos xususiyatlari (ot turkumi misolida). O'zbek tilida otlarning grammatik xususiyatlarini POS teglash aniq ko'rsatib bera oladi. Asosiy xususiyatlar quyidagilar:

1. Otlarda qo'shimchalar ketma-ketligi

O'zbek tilida otlarga qo'shimchalar aniq tartibda qo'shiladi:

Ot + Ko'plik + Egalik + Kelishik

Misol: *kitoblarimizdan* → kitob (ot) + lar (ko'plik) + imiz (egalik) + dan (kelishik). POS teglash buni aniq va tizimli ko'rsatadi.

2. Otning sintaktik vazifalarini belgilash

Teglash orqali otning gapda: ega, to'ldiruvchi, kesim bo'lagi, aniqlovchi, sifatida kelishi ko'rsatiladi. Bu til o'rganuvchilarning sintaksisni o'zlashtirishini sezilarli darajada yengillashtiradi.

3. Omonim otlarni to'g'ri tahlil qilish

O'zbek tilida bir xil shakldagi so'zlar har xil ma'no berishi mumkin. POS teglash bu farqlarni ajratadi. Misol: yuz (son) — 100, yuz (ot) — tana qismi, yuz (fe'l) — suzmoq. Harfiy bir xil, lekin grammatik tegi turlicha. Bu o'rganuvchilarga chalkashliklarni kamaytiradi.

4. Ko'chma ma'no, terminologik otlar, abstrakt otlarni aniqlash

POS teglash bularni tizimli ajratishga yordam beradi: ko'chma ma'nodagi otlar (masalan, *qalb ko'zi*), terminlar (*fizika, paradigma, algoritm*), abstrakt otlar (*ezgulik, sadoqat*). Ularning turkumi o'zgarmagan holda o'quvchi ma'nodagi farqni oson anglaydi.

POS teglashning zamonaviy ta'lim texnologiyalaridagi o'rni. POS teglash bugungi kunda til o'rganishni avtomatlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Bir qator texnologiyalar aynan teglangan matnlarga asoslanadi:

- ✚ **avtomatik tarjima** (Google Translate, Yandex Translate va boshqalar)
- ✚ **imtihon tizimlarida grammatik tahlil**
- ✚ **sun'iy intellektga asoslangan til o'rganish ilovalari (Duolingo, Cake)**
- ✚ **nutqni tahlil qiluvchi tizimlar**
- ✚ **ta'lim uchun elektron platformalar**
- ✚ **qo'shimcha tavsiya qiluvchi algoritmlar**

O'zbek tilida ham bunday tizimlar shakllanmoqda, ular uchun esa POS teglangan korpuslar zarur.

Ot turkumi misolida til o'rganuvchilar uchun amaliy foyda

1. Otlarni matndan ajratish ko'nikmasi shakllanadi

Talaba matndan barcha otlarni ajratishga o'rgansa: so'z boyligi oshadi, turli semantik guruhlar hosil qila oladi, mavzular bo'yicha mustaqil tahlil qilishga o'rganadi.

2. Murakkab ot shakllarini bemalol tahlil qiladi

Masalan: *ko'rganlarimiznikidan*. POS teglash orqali: ko'r → fe'l, gan → sifatdosh, lar → ko'plik, imiz → egalik, niki → qaramlik shakli, dan → kelishik,

Bu kabi shakllarni tushunish talaba uchun murakkab jarayon, POS teglash esa bu jarayonni soddalashtiradi.

3. To'g'ri talaffuz va orfografiyaga ham yordam beradi

Otlarning ko'plik va kelishik shakllaridagi qo'shimchalar: fonetik o'zgarishlar, talaffuzdagi moslashuv, yozuvdagi farqlarni to'g'ri belgilashga yordam beradi.

XULOSA

O'zbek tili leksik birliklarini grammatik POS teglash til o'rganuvchilar uchun juda katta amaliy va nazariy ahamiyatga ega. Teglash jarayoni: so'zlarning gapdagi vazifasini, grammatik qo'shimchalar tizimini, so'z yasalishi jarayonini, leksik boylikni, sintaktik tuzilmani, matn tahlilini chuqur o'zlashtirish imkonini beradi. Ayniqsa, ot turkumi misolida bu jarayon juda muhim, chunki otlar tilning asosiy ma'no tashuvchi birliklari bo'lib, ular nutqning har bir darajasida faol ishtirok etadi. Shu bois POS teglash o'zbek tilini o'rgatish, o'rganish va kompyuter tizimlarida qayta ishlash jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sayfullayeva, R., Boqiyeva, G., Mengliyev, B. (2010). *Hozirgi o'zbek adabiy tili: Morfologiya*. – Toshkent: Fan.
2. Nurmonov, A., & Pirmatov, M. (2008). *Umumiy tilshunoslik*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
3. McEnery, T., & Hardie, A. (2012). *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*. – Cambridge University Press.
4. Quronov, D., Mengliyev, B., & Jo'rayev, M. (2012). *Tilshunoslik nazariyasi asoslari*. – Toshkent: Fan
5. Elov B., Hamroyeva Sh., Abdullayeva O., Uzakova M. O'zbek tilida POS tegging masalasi: muammo va takliflar / Uzbekistan: Language and Culture. Applied philology. 2022/2(5). – 51-68-b.
6. Mamadiyorova, S.O.(2025). *Shaxs fe'l atvorini ifodalovchi sifatlarning morfologik va sintaktik o'zgaruvchanligi*
7. Raupova, S.K.(2023). *O'zbek tilida sifatlarning sintaktik-semantik xususiyatlari*.
8. Karimova, M.(2022). *O'zbek tilida "harakat tarzi" ma'nosini ifodalovchi leksemalarning morfologik va sintaktik tahlili*
9. Abjalova, M. 2021. "O'zbek tili milliy korpusida sinonimayzer yoxud sinonimizatorni yaratish masalasi". *O'zbek Milliy va ta'limiy korpuslarining yaratishning nazariy hamda amaliy masalalari*, 38-40. Toshkent: ToshDO'TAU.
10. Abjalova, M. 2020. *Tahrir va tahlil dasturlarining lingvistik modullari*, 73-77. Toshkent: Nodirabegim.